

ГРАД САМОКОВ В СПОРА ЗА РОДНО МЯСТО НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ¹

THE TOWN OF SAMOKOV IN THE DISPUTE OVER PAISIY HILENDARSKI'S BIRTHPLACE

This paper deals with some versions about Reverend Paisiy Hilendarski's birthplace and his grave. He is the first Bulgarian historiographer of the modern era and the author of "Slav-Bulgarian History", written in 1762. Other places, which also pretend to be the saint's birthplace, are mentioned too. Attention is paid to Samokov's history during the centuries. Likewise, some interviews with residents are presented. People who claim to be Paisiy's relatives are mentioned. A reference to overlaps of other versions has been made. Bulgarian critics' texts, with a regard to the theme, are taken under consideration.

Keywords: Paisiy Hilendarski, "Slav-Bulgarian History", Samokov, Samokov version, Tsar Shishman's fortress, Tsar Ivan Shishman, Dospeiy, Bulgarian National Revival period, historiographer, Zahariy Zograf.

Много често за начало на Българското възраждане се възприема годината на написване на „История славянобългарска“ – 1762 г. В България Възраждането трае близо два века като основните книжовни центрове отначало са ситуирани предимно около манастирите, в които духовници преписват и пазят писмени паметници, притежаващи не само религиозен, но и историографски характер.

Как изпъква град Самоков на общия възрожденски фон? Голямо предимство за това възрожденски средище е неговата локация. Разположен между два важни културни центъра – София и Рилския манастир – Самоков притежава голям икономически и културен потенциал. В епохата на Възраждането за града е характерен подем в областта на занаятчийството, но и на християнското свещенослужение и на книжовността. Успешно се разгръща училищното дело. От друга страна, живописиста и дърворезбарството пускат корени в областта на изкуството, като тези традиции са подети и съхранявани от Самоковската художествена школа².

В документи от XVI век четем, че градът е трябвало да доставя за нуждите на Османската империя продукти от своя главен поминък – подкови, клинци, овце, а дървени греди са доставяни в свещения за мюсюлманите град Мека (Грозданова 1986: 74-77). През същия период се появяват и първите турски заселници, като през втората половина на XIX в. те вече наброяват 5 000 души, което е една трета от общото население на града (Семерджиев 1914: 114-116). Известната еврейска фамилия Арие се заселва в края на XVIII в. в града, където започва да развива търговска и сарафска дейност.

Какво се случва през XVIII-то и XIX-то столетие в Самоков? Ето какво пише Семерджиев³ за града: „...гр. Самоковъ е билъ прѣзь епохата на турското владичество най-главниятъ индустриаленъ и занаятчийски центъръ въ Европейска Турция, а жителитѣ му се радвали на охолностъ и добро щастие.” Самоковската епархия датира

от средата на XVI в., по-късно става част от Ипечката патриаршия, която просъществува самостоятелно едва до 1766 г., когато бива унищожена и град Самоков попада под цариградската патриаршия (Семерджиев 1913: 3-6). Марин Дринов е проследил, че Самоков преди това е бил част от Охридската патриаршия, от която е откъснат през XIV в. заедно с: Кюстендил, Ихтиман, Самоков, Дупница, Радомир, Ниш и др. (Дринов 1869: 131)

Интерес представлява Митрополитската църква в града, която е доизградена върху по-стара църква и е осветена като такава през края на XVIII в., а подновяването ѝ става през XIX в. Освен прекрасна дърворезба, в нея могат да се видят икони от различни иконописци: Христо Димитров, Захари Зограф, Иван Николов Иконописец, Никола Образописов. Самоковци и днес пазят в местната памет спомена за силно уважавани и нежелани църковни служители в града. Почит отдават на Отец Неофит Рилски, на митрополит Доситей Обрадович, митрополит Авксентий Велешки, но неприязън изпитват към гъркът митрополит Дели-Матей, неговият наследник – българин епископ Паисий, като и двамата били гонени от града от местното население през XIX в.⁴

През втората половина на XIX в. Самоковската епархия се състояла от пет околии. Ето каква е територията ѝ през това време: околиците „...ихтиманска, самоковска, дупничка, джумайска и разложка; отъ софийската околия нѣколко села: Бистрица, Кралевъ долъ, Владая, Крипецъ, Попово и Боснекъ; отъ радомирската: Диканя и Драгунъ и отъ пазарджийската: Сестримо и Момина-Клисура. Р. манастиръ, като ставропигияленъ зависѣл направо отъ езкархията, самоковскиятъ владика само рѣкополагалъ свещеници и подстригвалъ монаси” (Семерджиев 1913: 65).

Друг интересен факт през втората половина на XIX в. е протестантската пропаганда в Самоков. За основа се взема превода на Новия Завет от Неофит, сътрудничеството на мисионера Илайъс Ригс с Константин Фотинов, Христодул Костович Сичан-Николов, П.Р.Славейков и редакторското участие на д-р Лонг. Именно това установяване в града допринесе за засиленото ограмотяване на населението в града и околността. Създава се и девическото училище през 1871 г., а през 1880 г. и „Американско научно богословско заведение”. Религиозната дейност на пропагандата бързо разширила своите граници като „...създаде протестантски гнѣзда въ градоветѣ и селата на епархията: Ихтиманъ, Д. Баня, Костенецъ, Банско, Мехомия, Джумая и пр.” (Семерджиев 1913: 97)

Връщайки се отново към проблематиката на Възраждането, трябва да отбележим, че в културното средище Самоков са родени редица представители на посочения период. Имайки предвид този факт, бихме могли да приемем за вярно предположението, че това е родното място и на първия наш историограф на новото време – Паисий Хилендарски. Пръв за възможността Самоков да е родното място на преподобния⁵ заговаря българският учен проф. Марин Дринов (Дринов 1871: 121). Според него съвсем логично е авторът на „История славянобългарска“ да произхожда от този културно-възрожденски център. Дринов съди по езика в „История славяноболгарская” и отсича, че родното място на монаха е западната част на Самоковската епархия или „... Дупнишкитѣ, Разложкитѣ или Джумайскитѣ мѣста” (Дринов 1885: 552). Този аргумент и днес

има своите привърженици на местна почва⁶. Езикът в „История...“-та, като показател за родствени езикови особености е разглеждан като част от югозападните местни диалектни говори, доколкото те могат да бъдат показател за родно място на Паисий.

Постепенно в споровете и във времето, в което се разгарят и утихват, се ражда и версия за родното място на Паисий Хилендарски, наречена Самоковска. Доколкото точно и прецизно от научна гледна точка е това название и как идеята за родното място се съотнася към аргументите на създателите ѝ, е трудно доказуемо. В тази връзка, ако говорим за родното място на атонския монах, трябва да работим с факти. Никъде обаче не е споменато, че град Самоков е родното място на Паисий. Версията придобива името си с течение на времето поради седалището в града на самата епархия, която Паисий посочва като родно място в произведението си. През годините, а и до днес, в района на Самоков, за родно място претендират селата Доспей, Рельово⁷, Райово и гр. Белово⁸. Към момента местната памет не пази много от спомена за раждането на Паисий именно в града. По-голямо внимание на факта обръщат жителите на с. Доспей. Преди десетилетие те дори украсяват селото си с паметник на монаха, който се намира точно срещу местната църква „Свети Апостоли Петър и Павел“ и продължават да честват Празник на Паисий (Стойчева 2013: 149). Заражда се обаче и една своеобразна интрига между населението на Доспей и Райово? Като представител на Почекановия род⁹ твърди, че Паисий е родом от Райово, и то точно от неговия род. Докато търсех отговори на въпроси за Паисий, попаднах на силно религиозната представителка на Почекановия род от с. Райово, която носи преданието, че е далечна наследница на братя на Паисий. От разказа на дядо си Михаил тя помни следното: в тяхното село е имало много гонения от турците. Семейството на Петър (по нейните думи светското име на Паисий) било много богато и след поредния опит за покушение Паисий едвам се спасил, като избягал по веригата на огнището от къщи. От там отишъл в Рилския манастир, след това в Хилендар. Това, което знае от родовата памет е, че след смъртта на Паисий дошло писмо от Света гора в Райово за наследството. Но тъй като никой не смее да приеме наследството от страх да не бъде убит от турците, то било предадено на сестрата на Паисий – Елена, която живеела в с. Доспей. Ето така тя тълкува и оборва навлязлата в публичното пространство Доспейска версия. Местната легенда за селата Райово и Рельово разказва, че двама братя Хрельо и Райо довели със себе си хора, които да премиват желязна руда, а те образували селища, които наименовали на господарите си. За жителите на селото Рельово или Хрельово се казва че са били „елинци“¹⁰, но не заради произхода им, а заради странната им същност (Семерджиев 1913: 101). В Самоковската околия има и други села, които са наименовани в чест на местни воеводи, но нямат отношение към живота на светеца.

Така или иначе в научно-културно-литературното пространство се е появила т. нар. Самоковска версия, чието съществуване до известна степен се корени във факта, че Паисий визира една конкретна епархия в своята история – Самоковската¹¹, която посочва като място на раждането си. Така последната според някои изследователи става идентифициращ признак за родна територия. Но дали чрез наименованието на епар-

хията авторът на „История славянобългарска“ препраща читателя и към своето родно място?

По проблематиката, имаща дори чисто географски особености, българската научна традиция най-често споменава с. Доспей. То се намира на 3 км от Самоков и има тясна връзка с общите исторически процеси, протичали в България не само през Възраждането, но и по времето на Второто българско царство. Според някои местни жители селото носело името Влайчево и се намирало съвсем близо до Шишмановото кале – средновековна крепост, сочена като последното убежище на цар Иван Шишман преди падането на България под османска власт. Факт е, че и до днес могат да се видят крепостните стени на тази крепост. А посочената местна легенда битувала и през XVIII и XIX в. и мястото автоматично било превърнато в священо за възрожденца. Възможно е това пазено и предавано местно събитие (а и подобни на него) да е докоснало съзнанието на Паисий (Ненов 2011: 31-37). Разбира се, това изказване е може би научно недоказуемо, но е една хипотеза – не непременно невъзможна. Друга версия за името на селото е, че то е кръстено на потурчен Шишманов болярин, който се казвал Досъ бегъ (с християнско име Досю), чиито имения се намирали над селото (Семерджиев 1914: 114).

Връщайки се отново към Самоковската версия, трябва да поразсъждаваме за нейното наименование и същност. Очевидно тя не може да отговори конкретно на въпросите, свързани с родното място на Паисий. По-удачно би било да бъде приобщена към версиите, свързани с мястото на погребване на монаха. Основната причина за този обрат е свързана със следната аргументация: в паметта на местното население е съхранен споменът, че Паисий е погребан в град Самоков, в гроба на местен свещеник, разположен около църквата „Св. Никола“¹². Днес в двора на църквата няма гробове с изключение на един – принадлежащ на самоковския митрополит Доситей. Точно до този гроб през 2012 г. беше поставена паметна плоча на Паисий Хилендарски. Според разказите на самоковци там е бил разположен гробищен парк, а в първата половина на XX в. е бил преместен извън града. Христо Семерджиев обаче, споделя, че нова църква е била осветена на 26.10.1861 г. от архимандрит Хрисанд (Семерджиев 1913:55). При отварянето на гроба на местен свещеник били намерени и останки на друг човек и печат. Според твърдението на местните това е бил печатът на Паисий Хилендарски, а мощите – тези на преподобния. До днес обаче никой не знае къде и при кого се намира този печат. Единственият запазен отпечатък от него е върху документа от Сремски Карловци. Този документ е подписан¹³ и подпечатан от Паисий, който в ролята си на представител на Хилендар трябвало да приемане завещание (Иванов 1914: XXV). То било завещано от архимандрит Герасим, който предавал цялото си движимо и недвижимо имущество в града, а Паисий в ролята си на представител на Хилендарския манастир, трябвало да приеме това наследство и да оформи и подпише необходимата документация. С автографа си Атонския монах удостоверява, че е получил вещи и пари, които според желанието на покойника трябва да бъдат прибрани в манастира. Дали обаче, това което имаме като отпечатък от 1761 г. на разписката съответства на намерения в Самоков можем само да гадаем. От друга страна обаче съществува и друг интересен

факт. Не е ясно чие тяло е намерено в двора на църквата, но на паметната плоча, върху издигнатият паметник в Доспей, годината на кончината на преподобния е 1798 г. Тя не просто се различава от общоприетата 1773 г., но е точно фиксирана. Според Иван Ненов, родом от с. Доспей и автор на две книги, посветени на Паисий, не е случайно идването на Паисий в Самоков и създаването на Самоковския препис от поп Алекси, който също е родом от с. Доспей. Той взима това като аргумент срещу Банската версия, защото няма направен препис в Банско, занесен от ръката на Паисий. Преписи в Банско съществуват, но те са от 1880 и 1882 г., направени са от Иван Чучулайн и Константин Чучулайн и не са от Паисиевия ръкопис¹⁴.

При проведеното от мен теренно изследване в гр. Самоков през 2009 г. получих сведения, че тялото на Паисий е било преместено от фамилията Манови, наследници на имота, в който е бил разположен гробищния парк. Къде е погребано това тяло – днес не е особено ясно. И всъщност, в науката, все още не е посочено конкретно място на гроба на Паисий и не се споменава да са открити тленните му останки.

В българската учебна литература четем, че място и година на погребване на светеца са с. Ампелино, Асеновградско през 1773 г., като основание за това дава съобщение в Хилендарската кондика, където са описани вещи и пари на йеромонах Паисий, които се връщат на Хилендар. Факт е обаче, че има и други версии за място на погребване, които са слабо застъпени в академичното пространство, но все още продължават да предизвикват интерес и до днес¹⁵.

Краеведът Иван Ненов споделя, че Захари Зограф е син на племенник на Паисий и че той носи неговото светско име. Тоест Захари е светското име на Паисий, а Христо Зограф е кръстил сина си така, защото именно Паисий му е помогнал финансово при пътуването му във Виена и там е закупил „Ерминия”, учебник за рисуване, която по-късно използват и двамата му сина (Ненов 2011: 38-39).

През 2012 г. спорът за родно място и за място на погребване отново беше възбуден в общественото и културното пространство. Бяха издадени книги подкрепящи и трите версии за родно място. Самоков отново беше в центъра на събитията, с поставена паметна плоча в споменатия вече двор на църквата „Свети Никола” в града, с издадени книги, публикувани статии и организирани чествания посветени на тройната годишнина на светеца и делото му. Това са 290 години от раждането, 250 години от написването на „История...”-та и 50 години от канонизацията на нашия пръв възрожденски историограф. Аз като изследовател и паисиевед се постарях да присъствам на почти всички събития посветени на светеца, случващи се в страната ни. Като изследовател на Доспейската версия мога да кажа, че местната памет пази и препредава спомена за родно място. Отворен остава въпроса обаче, кой от всички духовници с име Паисий е роден там (Радев 1996). Аргументът в полза на Самоковската версия е, че там е направен Самоковският препис на „История славянобългарска” от оригинала, т.е. Паисий е посетил мястото, където е бил роден – нещо, което не се наблюдава при другите версии. В с. Кралев дол няма препис, а в Банско са много по-късни и не са направени от оригинал. Не бих могла да се ангажирам с конкретен отговор на това, дали именно Хилендарският монах е роден в тази будно възрожденска локация или това е друг негов

сѝменник. Важното за мен като родолюбец е, че откривам почит към името и делото му в Самоковско. Местните жители в началото на миналото столетие с лични средства изграждат паметник, намиращ се пред градската библиотека, която носи неговото име. В местната преса от първата половина на миналия век четем за проведени празници в негова чест (27 септември) и дори химн, посветен на него. Фактът, че има култ и лека нотка на митологизиране на личността, ми дават право да смятам, че трябва да изпитваме уважение към това, което се гради и пази, за да достигне до бъдещите поколения.

БЕЛЕЖКИ

¹ Изследването е част от научната програма на проекта „Той на Балканите“.

² Основоположник на школата е зографът Христо Димитров, роден в с. Доспей, разположено на 3 км от Самоков.

³ Христо Семерджиев е роден в Самоков, а по бащина линия е от гр. Банско.

⁴ Става въпрос за събития случващи се около 50-те и 60-те години на XIX в., които нямат връзка с Паисий Хилендарски. – Виж: Семерджиев 1913 и Кепов 1935.

⁵ Преподобен Паисий Хилендарски е канонизиран за светец през 1962 г., във връзка с 200 години от написването на „История славяноболгарская“.

⁶ К.ф.н. д-р Мария Деянова.

⁷ Или Хрельово, на името на протосеваст Хрельо Драговол, ктитор на Хрельовата кула в Рилския манастир, съградена през първата половина на XIV в. Краеведът Иван Ненов в личен разговор с мен сподели, че става въпрос за калугер на име Паисий, но от Кокалянския манастир.

⁸ Предстоящо теренно изследване на автора на настоящия текст.

⁹ Проведена среща и интервю с Лиляна Почеканова през 2010 г.

¹⁰ Има се предвид черкезки племена, които били заселени по поречието на река Палакария, ляв приток на река Искър.

¹¹ Проф. А. Иширков споменава, че Самоков е бил „под сръбска духовна власт до 1766 г.“, т.е. под Печката патриаршия, която е автокефална църква, в чийто диоцез влизат териториите на днешно Косово, Северна Македония, Кютендил, Самоков, Разлог и Банско, а на север е достигала до Трансилвания.

¹² Информацията е дадена на автора на статията от Христина Вукова, бивш библиотекар в с. Доспей. Разговорът беше проведен през 2009 г.

¹³ Божидар Райков пише, че Йордан Иванов е направил „внимателен палеографски анализ при съпоставката на Паисиеваия подпис със Зографския ръкопис на „История славяноболгарская“ (Райков 1989: 11).

¹⁴ Преписът е донесен от Г. х. Русков (вж. Молеров 1934: 37-38).

¹⁵ Троян, Босилеградско, Разложко, Света гора и др.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Грозданова 1986: Грозданова, Е., Андреев, С. Българите през XVI в. по документи от наши и чужди архиви. В.Търново.

Дринов 1869: Дринов, М. Исторически прегледъ на Българска-та църква от само-то ѝ начало до днесъ. Виена.

Дринов 1871: Дринов, М. Отец Паисий. Неговото време, неговата история и учениците му. – В: Пер. сп. БКД, I, № 4, 1871.

Дринов 1885: Дринов, М. Новый церковно-славянский памятникъ съ упоминаніемъ о славянскихъ первоучителяхъ. – В: Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, СПб, № 238, март, 1885, 174-205.

Иванов 1914: Иванов, Й. История славянобългарска. София.

Иширков 1966: Иширков, А. Западните краища на българската земя. София.

Кепов 1935: Кепов, И. Минало и сегашно на Бобошево. Бобошево.

Молеров 1934: Молеров, К. Г. Из културното и общественото минало на българите в Банско. – Македонски преглед, VIII, 1934, кн. 4.

Ненов 2011: Ненов, И. Самоковският препис на „История славянобългарска”. София.

Радев 1996: Радев, И. Таксидиоти и таксидиотство по българските земи. В. Търново.

Райков 1989: Райков, Б. Паисиевият ръкопис на „История славяноболграская” 1762. София.

Семерджиев 1913: Семерджиев, Х. Самоковъ и околността му. София.

Стойчева 2013: Стойчева, Е. Преп. Паисий Хилендарски в популярното съзнание. – В: Етнология на общуването, 12/VIII, С., 2013, 148-157.

Шишманов 1965: Шишманов, И. Западноевропейското и Българското възраждане. – В: Избрани съчинения, том II. София: БАН.